

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 10

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՈՔ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ե

Սփիւռքի զրաւան նկարագիրը արտահանելու մեր փորձին մէջ՝ ծանր տաղնապով կը կենանք արեւմտահայ զրաւանութեան մեծագոյն յաջողութեամբ նկատուած բանաստեղծութեանը առջեւ։ Բանաստեղծութիւնը չենք սահմաներ, վասնզի դժուար է միակարծիք ըլլալ։ Կը խորհինք սակայն թէ սխալի մէջ չենք, երբ ընդհանուր տեսակաւորման մը պէտքին առջեւ նկատի ունենանք Ա. Անճաւակամ լաւը, և Բ. Հանրային լաւը։ Եւ այս բաժանումը պարզ մերձեցման համար, վասնզի կը հաւատանք թէ բանաստեղծութիւնը մէկ է, բառին իսկ ստուգաբանական ճնշումով պարտադրուած մեզի, «ստեղծում», որով բանաստեղծը մինչեւ քերթուածին զրուելու ժամանակ իր նմանը չունեցող ապրում է և արտայայտութիւն։ Տրտման և Կարմիր ճողը ապրումներ են, որոնք նմանին չենք հանդիպած իրենցմէ առաջ։ Ինքնատպուլթիւն մը սակայն պայմանաւոր պէտք չէ ըլլայ միայն ժամանակով, այլ նաեւ մշակոյթով, ապրումով, վասնզի չնմանիլը չէ որ ինքնատիպ կ'ընէ զրազէտը, ատիկա կրնայ նաեւ արտառոյ ընել զինքը, ինքնատիպ է զրազէտը այն ատեն, երբ ոչ ոք կրնայ նմանիլ իրեն, զգալու և արտայայտելու այն կերպարանքին տակ, որ իրեն միայն կը մնայ յատուկ։

Այս հիմնական տաղնապէն դուրս, մենք վարժութիւն ունինք բանաստեղծութիւն անուանելու բաներ, որոնք արտաքին աղերս միայն ունին անոր ներքին, հարազատ և անվերածելի իրականութեանը հետ։ Ապրումներ ունին Սիւրբոյ, Լիբանանի, Ֆրանսայի, Եգիպտոսի և Ամերիկայի մեր բանաստեղծները, որոնք նոր են, սակայն վերոյիշեալ տեղերու մեր քերթողները, առաւել կամ նուազ չափով, կը լրացնեն բանաստեղծութեան մէկ պայմանը միայն, անձնական տպումի պայմանը։ Կայ մասնաւոր ձեւի պայմանը, որ նոյն անձնական տպումի պայմանը։ Կ'ընդունինք անշուշտ իրենց խորքին իրականութիւնը, բայց բան կարեւոր է։ Կ'ընդունինք անշուշտ իրենց խորքին անդին արտապահանջ ենք ձեւին առջեւ, ու կը փնտռենք իրենց խորքին անդին արտայայտութեան կերպ մը՝ որուն ետեւ միայն զիրենք կ'արեւանք տեսնել։ Բանաստեղծութիւն ամէն բանէ առաջ հոգեղէն զրուութիւն է, և անձով է

պայմանաւոր. միւս կողմէն սակայն անձով սեւեռուած զգայութիւնները կը կազմեն հասարակութեան մը խորունկ ապրումները նոյն ատեն: Ուրեմն էա-կանը զգայութեան մշակումն է, ինչպէս նաեւ ժամանակի մը, այսինքն ճշմարտութեան մը պատկանելու անհրաժեշտութիւնը, որոնք պիտի ընեն իր երզը որքան անձնական, նոյնքան ցեղային, ընդհանուր և յաւերժական, իբր ճշմարտութիւն ու գեղեցկութիւն:

Մեզի պակսեցան դժբախտաբար սփիւռքի մէջ բանաստեղծներ, որոնք իրենց անձնական հոգերը, փոքր վիշտերը, և անարեւ պահերը ճշալու փոխա-րէն, ունենային տեսիլքը այն կեանքին որ իրենցն էր, իրենց ժողովուրդին, աշխարհին՝ սրտուած իրականութեանը շունչով և համոզումի և հաւատքի ուժ-գնութեամբ: Մարդեր որոնց հաւատքը զերծ մնար շամանդաղէն ու միզամա-ծէն, որ անոնց մէջէն շինուած ողբերգութիւնը կամ դիւցազներգութիւնը բե-րէին մեզի, իրարմով անած և զիրար փոխարինել կրցող մեր կեանքին մէջ:

Սփիւռքի բանաստեղծը զրեց շատ յաճախ, զոհացում տալու համար իր չզոհացուած իղձերուն, կամ թքնելու իր դժգոհութիւնը օտարներու և իր ցեղի երեսին, յանուն արդարութեան մը՝ որ առաւելաբար իրն էր, ցեղին կամ մարդ-կութեան ըլլալէ առաջ: Իր հոգիին լուսամուտները քիչ անգամ ուղղակի բաց-ուեցան իրերու և իրականութեանց վրայ: Բնութեան և մարդոց սէրը, հայրենի իղձը, իր ժողովուրդին ճակատագիրը անշուշտ թէ իր մէջ ունեցան իրենց ան-զրադարձը և յաճախ արձագանգը, սակայն ասոնք բոլորը իրբու տպաւորութիւն և զգացում խորունկ չեն պեղուի իր ներսը: Հօգը տեսանողի և միսթիք սուգ-ուողի բունչը, եթէ բառերը խոշոր չեն հնչեր, պակսեցաւ միշտ սփիւռքի զրո-ղին: Բնախօսական վիճակ, թէ ոչ ժամանակի վատասեռիչ անզրադարձ, դիւ-րին չէ պատասխանը, և սակայն անոնք անհրաժեշտաբար կը միանան, որպէս զի ստեղծուի այն վիճակը որ մեր սփիւռքի քառորդ դարը կազմեց: Սփիւռքի ո՛չ մէկ քերթող կրցաւ ստեղծել բանաստեղծական ձեւ և աշխարհ: Զեւի այս սնանկութիւնը ինքնին փաստ է խորքի անամբողջութեան, վասնզի բանաստեղ-ծութեան մէջ մանաւանդ, այս երկուքը կը միանան ամենամեծ համեմատու-թեամբ, ու արտայայտիչներ են իրարու:

Սփիւռքի մեր յայտնի քերթողներէն Բ. Թօփալեան, մեզի պիտի բերէր իր ներքին ապրումներու տոգնութիւնը, տրտմութիւնը և յուսահատ թափը դառնութեան: Սարաֆեան՝ մերկութիւն, չորութիւն, բրտութիւն և սինիզմ, սակայն այս քիչ մը չլուտ ու կմախքային կերպարանքները չէին ըզլիւր հա-մայնական խորութենէ մը, ոգիէ մը, ցեղէ մը, որ դիւցազներգութիւններու նկարագիրն է, այլ կուգային անձնական մտասեւեռումներէ, կիբքերէ, աւելի ճիշդ ինքնատիպ ըլլալու ճիգէն, որուն նմանութեան տախտակները այդ գոր-ծերէն ներս, ուրիշ բանի պիտի չծառայէին, բայց ըլլալու մեռելատախտակները այն դիակներուն՝ որոնք մերը չէին: Սահակեան մեր քերթողութեան պիտի բերէր ժուժկալութիւն, խնամք, որոշ քաղցրութիւն և որոշ տրտմութիւն: Մ. Իշխան՝ կարօտի և կորսուած գեղեցկութիւններու ձգտում: Մառուկեան՝ հազորդ վարուժանեան պայծառութեան և տաքութեան, բայց սփիւռքէն մա-շած թեւերով, և խղուելու սահմանուած տագնապով մը ձեւի: Վահէ-Վահեան՝ խորքի, մտածման, կառուցման լայն շնորհներով, որուն քերթուածներու

պրիսմակէն քիչ անգամ պիտի տրուէր մեզի տեանի բանաստեղծական աշխարհներ, կամ աշխարհը բանաստեղծօրէն տեանելու վիճակներ:

Անշուշտ դժուար է այժմէն ճիշդ կերպով պիտակաւորել, տեսակաւորել, կարկառել այս քերթողները, ուրիշ խօսքով իրենց զործին տիրական գոյնին և կիրքին մէջ զիրենք արժեւորել. սակայն իրողութիւն է թէ լեռնաշղթան որ իրենցմով կը կարկառուի իրեւա մեր սփիւռքի բանաստեղծութիւնը, չունի իր բարձր ու անմատոյց կատարները: Ասիկա չի նշանակեր անշուշտ թէ սփիւռքը բանաստեղծութիւն չունի, բայց ատկէ աւելի դժնդակ տագնապ մը, զոր ծածկելով Օշականի բառը, թէ սփիւռքը յուզող բոլոր տագնապները ցարդ չգտան մէկ կամ երկու խոշոր ճամբաներ, այսինքն յատկանշական մեծ անձնաւորութիւններ, անոնց միջոցաւ արձանանալու: Փշրանքներ, երբեմն ցնցիչ ըստելու չափ, ուշագրաւ իրողութիւնները կազմեցին սփիւռքի բանաստեղծութեանը, սակայն չունեցանք հատորներ, նոյնիսկ հատորը որ հպարտութիւնը կազմած ըլլար սփիւռքին և մեր քերթողութեանը:

Անտարակոյս մեր սփիւռքի քերթողներուն չպակսեցաւ օտարութիւն, այն պարտադրող նկարագիրը որ առանձնապէս ուշագրաւ կ'ընէ զորդը, որ բառերուն ներսը կը դնէ կրակ և անոնց ընթացքին կուտայ թեւ: Սակայն ասիկա շատ յաճախ առերեւոյթ պաշտպանութիւնն է կեանքի ու մտքի նուազումին, տեսակ մը շրջուած կամ ներս ինկած հետտորութիւն: Զպակսեցաւ նոյնպէս խառնուածք, դիւրին չբացատրուող այն վիճակը հողի և մտքի, որ կը պատըսպարէ արուեստի զործաւորը կրակէ պտտմունքներ մը մէջ: Ունեցան անոնք նոյնպէս ներքին հաւատարմութիւն, մաքնիսական ներքին այն դուրսիւնը, որ կը համախմբէ անձնականութեան ցրիւ մասերը, որոնք մեր արտաքին իրականութեան մասերն են նոյն ատեն: Սփիւռքէն մեր բանաստեղծութեան վրայ յաւելեալ քերթումներ ունինք, բայց սփիւռքը չունի բանաստեղծութիւն բառին լայն առումով, որովհետեւ չունի իր մեծ բանաստեղծը:

Ի՞նչքանք այս ամէնը մեր հոգիին մէջ ունենալով խոշոր մշուշը որ ընդհանուր, միջազգային բանաստեղծութեան է: Միայն մենք չէ որ չունինք մեծ բանաստեղծ, թէ այս կարգի շրջանի մը մէջ է որ կը գտնուինք և այս տժգուհութիւնը արտայայտութիւնն է այդ իրողութեան, պարագայ մըն է որ մեզ կը մղէ զգաստութեան և անդրադարձի: Սփիւռքի հայ քերթողը կը հիւծի նոյն տրամադրութեան մէջ, որքան Եւրոպայի յառաջաւոր երկիրներու ստեղծողները: Բովանդակ մարդկութեան հոգիին վրայ կախուած մղձաւանձը, հասկնալի է որ ամենէն առաջ անոր մտքի թեւերուն իր կապարները զարնէր, կործանելով անոր ստեղծագործութեան թռիչքը:

Եթէ սփիւռքի քառորդ դարը մեզի չբերաւ, օրինակի համար Վարուժան մը, այդ չի նշանակել թէ սփիւռքը ի վիճակի չէ այդ կարգի բանաստեղծներ մտնեցանել, եթէ ունենայ իր հոգեկան յետնաշխարհը, այսինքն հայ ժողովուրդին հետ, և այս տարագրով պայմանաւոր հոգեկան արժէքներու այն շէնքը՝ որ մերն էր երէկ, և մերը պէտք է ըլլայ այսօր և վաղը, իբրեւ գերագոյն կամար զօտի էր երէկ, և մերը պէտք է ըլլայ այսօր և վաղը, իբրեւ գերագոյն կամար զօտի և լատտ, ինչպէս մեր հոգիին վերեւ՝ այնպէս ալ մեր ոտքին ներքեւ: